

ACADÈMIA DE BONES LLETRES DE BARCELONA

LA CULTURA CATALANA DEL SEGLE XVIII

DISCURS

LLEGIT EN LA SEGONA FESTA
D'UNIÓ INTERACADÈMICA

HAGUDA EL DIA 20 DE DESEMBRE DE 1932
EN LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

PEL

P. IGNASI CASANOVAS
MEMBRE NUMERARI
DE L'ACADÈMIA DE BONES LLETRES

BARCELONA
BIBLIOTECA BALMES
DURAN I BAS, II
MCMXXXII

B. Banegas

ACADÈMIA DE BONES LLETRES DE BARCELONA

LA CULTURA CATALANA DEL SEGLE XVIII

DISCURS

LLEGIT EN LA SEGONA FESTA

D'UNIÓ INTERACADÈMICA

HAGUDÀ EL DIA 20 DE DESEMBRE DE 1932

EN LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

PEL

P. IGNASI CASANOVAS

MEMBRE NUMERARI

DE L'ACADÈMIA DE BONES LLETRES

BARCELONA

BIBLIOTECA BALMES

DURAN I BAS, II

MCMXXXII

R. 32.518

NIHIL OBSTAT
FORTIÀ SOLÀ MORETA, PREV.
Barcelona 9 desembre de 1932.

IMPRIMATUR
† MANUEL, BISBE DE BARCELONA.
Per manament de Sa Excia. Rdma.
DR. RAMON BAUCELLS SERRA,
Canceller-Secretari

SENYORS ACADÈMICS:

Per gratitud molt sincera envers les Acadèmies de Barcelona, particularment envers l'Acadèmia de Bones Lletres, pels sentiments noblement manifestats en la greu tribulació, he acceptat la gloriosa comanda de parlar en aquesta festa inaugural i de germanor acadèmica. Sense aquesta raó, obligadora a tot ser-ho, malgrat els costums reglamentaris, hauria cregut suficientment justificat el meu silenci llarg i profund com el dels dies de Job. Que Déu sapientíssim i omnipotent, pels camins de la seva providència sempre eficaç i segura, salvi les institucions culturals i els homes que vosaltres noblement intentàreu defensar. A vosaltres grans mercès en nom meu i dels meus companys.

El tema del meu discurs me'l van indicar amablement els amics que em comunicaren, en nom de l'Acadèmia, la meva designació. "Parli'ns, em digueren, de la cultura setcentista que ens acaba de descobrir en les seves obres." Realment, el meu *Finestres* (1) i el meu *Balmes* (2) volen ésser l'estudi de la nostra cultura en el segle XVIII: Finestres la funda i la porta fins a la seva perfecció; Balmes, per l'herència setcentista, n'és el darrer representant i la tanca; i pel seu escriure personal, obre magníficament una nova època cultural. La fundació de la Universitat de Cervera l'any 1717, per l'un cap; i, per l'altre,

(1) *Josep Finestres. Estudi biogràfic.* — Barcelona, 1932, Biblioteca Balmes.

(2) *Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres.* — Barcelona, 1932, Biblioteca Balmes.

el constitucionalisme definitiu establert en 1834, són els seus límits extrems, i dins ells s'esdevé el naixement, el creixement, la perfecció, la decadència, l'agonia i la mort de la nostra cultura en el segle XVIII. No és possible en un discurs fer-ne la història ni donar la seva demostració; però sí que puc intentar presentar-vos-la en una síntesi descriptiva, i assenyalar les causes de la seva vida i de la seva mort.

El tema és magnífic. Una cultura no és un home, baldament aquest fos un heroi; una cultura és un poble. La nostra cultura setcentista és Catalunya en una de les fases de la seva vida més desconeguda. Fins ara, la major part dels nostres homes, han cregut i han dit que la Catalunya del segle XVIII, culturalment, o era un cadàver, o un malalt agònic, o, el que potser és pitjor, un poble adormit amb un esperit intrús que el deformava. Greus afirmacions de les quals mai no s'ha donat una demostració històrica. Temeràries afirmacions, que deixen en l'aire els fonaments del nostre renaixement literari, o ens el presenten com un foc d'encenalls que igual s'abranda que s'apaga. Solem dir que el renaixement català no pot desitjar major glòria que l'ésser cultural, no merament polític, perquè la cultura integral és la mateixa civilització. ¿On trobarem la cultura mare del nostre renaixement? O hem de buscar-la en el segle XVIII, o fer un salt de segles per trobar-la en l'Edat Mitjana. Aquests salts misteriosos pot imaginar-los un poeta; però la vida real, la generació vertadera, necessita causes més pròximes i més eficients. Afirmar la cultura setcentista és afirmar aquestes causes; negar-la és negar-les i donar-nos un renaixement bord o ple d'enigmes. En entrar en l'any centenari de l'Aribau, primera pedra històrica del renaixement, tindrà el seu interès i la seva oportunitat estudiar-ne la seva prehistòria. De més a més, és un tema que pot tenir interès per totes les Acadèmies, car es tracta de la cultura que va infantar-les totes.

PRIMERA PART

EL FET DE LA CULTURA CATALANA SETCENTISTA

Entro, doncs, en la primera part del meu tema i afirmo: el nostre segle XVIII té una cultura digna d'ésser coneguda i estimada de tots els catalans.

En acabar-se el segle XVII Catalunya estava espiritualment morta o, si més no, en estat agònic. Dues guerres civils esdevingudes en poc més de mitja centúria (1640, 1700), havien tempestejat els esperits i desorganitzat totes les institucions, foragitant les nou muses de casa nostra. La vida científica era nulla; la vida literària un vallfagonisme barroer empeltat de la xerrameca conceptista que ens venia de terres castellanés. Catalunya literàriament no tenia llengua. La seva, l'havia ben perduda; la llatina, que, com bona mare, fins aleshores havia parlat per la filla sempre que aquesta perdia la veu, ara havia parat en un argot oficial de *dòmine*, torturat i torturador. Hi havia hagut, doncs, causes externes de decadència i també causes internes de descomposició.

A aquestes causes d'acció lenta s'afegí un cop mortal definitiu, i fou l'extinció violenta de les vuit universitats que hi havia en les principals ciutats catalanes. Felip V, barrejant amb el seu esperit de venjança política plans de regeneració escolar que havia sentit d'altres, però que ell mai no va capir, tanca per sempre tots els centres de cultura superior de Catalunya, confisca els seus béns, i creient presumptuosament que tenia tanta força per crear com per destruir, funda la universitat única, manant que fos

la primera d'Europa. Així Catalunya quedava oficialment sense cap cultura pròpia, privada d'anar a buscar-ne lliurement una altra a l'estranger, i obligada a rebre la que li volgués donar el dèspota que acabava de matar-la políticament. La conseqüència natural semblava que havia d'ésser una caiguda vertical en la incultura i abjecció, sobretot veient que el rei no pensa sinó en fer un edifici universitari que espanti tot el món, sense donar-li cap direcció espiritual, ni professors il·lustres ben retribuïts, ni biblioteques, ni museus, ni tan sols l'avinentsa del lloc, car la posa a Cervera, ciutat petita, desavinent i privada de tot allò que demana la vida universitària. L'efecte fou tot el contrari del que es podia esperar. A mitja centúria divuitena trobem Catalunya plena d'un ensenyament secundari perfectament orientat, i d'una cultura superior com mai no l'havia tinguda, èmula de les més il·lustres d'Europa.

Tres camins podem seguir per declarar el valor d'aquesta cultura: el seu esperit, les seves institucions, els seus homes. Comencem per contemplar el seu esperit, que sempre és la cosa més essencial, i podem caracteritzar-lo en cinc notes que responen a les més fonamentals qualitats humanes: sentit jurídic, sentit filosòfic, sentit crític, sentit estètic, sentit científic.

Sentit jurídic. — El romanisme jurídic, sempre tan característic de la nostra gent, però, abans del segle XVIII, massa casuístic, empíric i disputador, es torna científic, històric, enriquit amb totes les elegàncies imperials de Roma i de Bizanci; i això sense llevar res al valor i a l'espontaneïtat de les nostres lleis, usos i costums nacionals. El regalisme, fill natural del romanisme, i més encara del cesarisme pseudocristià que domina absolutament en terres castellanques, en la Catalunya setcentista és planta exòtica que pren el nom de *borbonear*, i per arrelar tardanament, va ésser necessari que morís la cultura de la primera mitja centúria i vingués la decadència empeltada de jansenisme foraster.

Sentit filosòfic. — La filosofia del segle XVIII tenia un enemic intern, que eren els vicis del decadent escolasticisme; i un altre d'extern, que era la buidor impia del filosofisme francès, que arribava amb aires de gran cultura. Qualsevol d'aquests dos enemics era terrible; i encara que el triomf del primer pensaven molts que era la millor victòria contra el segon, això no podia ésser fill sinó d'una concepció falsa i migrada, car la bàrbara rutina de moltes escoles espanyoles fatalment havia d'ésser anihilada per la culta riuada de l'enciclopedisme, deixant deshonrada la bona doctrina tradicional. Era necessari assolir simultàniament el triomf dels dos enemics: per un cantó, vèncer la incultura dels vicis escolàstics amb un elegant humanisme ple de curiositat científica, i per altre cantó, vèncer la falsa il·lustració enciclopèdica amb un ferm sentit filosòfic begut immediatament en les fonts hel·lèniques i llatines, no pas en els bassals d'autors ergotistes i apassionats. Aquesta victòria la podia cantar ben alta la nostra escola filosòfica setcentista. L'humanista més refinat podia llegir els llibres filosòfics del P. Aymenrich i del P. Pou amb tant de plaer estètic com els d'Erasme i Lluís Vives. El P. Cerdà obria de bat a bat les portes de la filosofia a les ciències naturals. El P. Pons donava a la poesia el meravellós espectacle de l'atracció universal i del foc central de la terra. La impietat francesa no pogué lluitar contra els nostres homes amb les armes de la il·lustració, sinó que tingué necessitat de fer-ho amb les vils de la calúmnia, la persecució i l'exili; i, quan després d'exiliar-los, hipòcritament es féu un vestit de cultura, ells de fora estant l'en despullaren, mentre els de dintre fugien a l'escampada o li obrien estúpidaament les portes de les escoles.

Sentit crític. — El sentit crític és potser la característica més vistent del segle XVIII arreu del món; és també l'hora dels grans arreplecs documentals, fonament de la vertadera història. A Espanya les caixes reials s'obriren

copiosament i meritòriament per pagar viatgers, arxivers, editors i copistes. Heus ací, doncs, un altre caire de la nostra cultura setcentista. Sense fruir del mecenatge polític, tenim recercadors de primera força, com Vega i Sentmenat, com els PP. Caresmar, Martí i Pascual; historiadors com el P. Jaume Finestres, el P. Masdeu, Dorca, Capmany; metodòlegs com el marquès de Llió; crítics com els PP. Codorniu i Aymerich, Dou i molts altres. No hi ha disciplina que no senti la renovació crítica, molt particularment les lletres humanes, la història, la filosofia i les ciències jurídiques.

Sentit estètic. — El principal caràcter de la cultura setcentista és l'humanisme clàssic. En els nostres dies en què tantes coses i tantes paraules prenen un sentit convencional, molt diferent del vertader que tenen en el seu origen i naturalesa, hem d'explicar aquest mot. Aquell humanisme nostre, com el del renaixement grec i romà, demanava tot l'home lliurat a la perfecta possessió de les llengües clàssiques, a l'ús quotidià d'aquestes llengües, a gustar els grans autors, a tenir aquell sentit estètic, profund, serè i equilibrat del vertader classicisme. Ja es veu com això en els nostres dies és cosa raríssima, per més que parlem de cultura clàssica, d'art grec i dels grans autors de l'antiguitat grega i romana.

En el segle XVIII el perfecte humanisme era un ideal viscut per homes selectíssims, tal com ho fou en els prínceps italians del renaixement, i sense els defectes que masses vegades enlletgien llur vida. Més diré. El sentit humanista és el que desvetllà tota aquella cultura, i la va penetrar, donant-li una savoria estètica que acompanyava el conreu mateix de les ciències i de tota mena d'estudis. La fórmula d'aquell ideal podria ésser la següent: fer savis que fossin humanistes, i fer que els humanistes fossin savis. Llegiu els tractats filosòfics dels PP. Aymerich, Pou i Gallissà; els treballs jurídics dels Finestres i Dou; les disquisicions històriques de tota mena, i fins

la correspondència familiar, i us delectareu amb vertaderes obres artístiques i literàries. L'ideal d'aquells escriptors, d'aquells professors, és un humanisme perfecte, i de més a més, pràctic; és a dir, un classicisme que no s'accontenta sabent, teoritzant i gustant, sinó que vol realitzar el seu sentir en obres perfectes. El P. Aymerich va teoritzar aquest ideal donant-ne la *vera effigies*, i va albirar una Acadèmia espiritual en la qual entressin tots i sols els homes que el sentien: teòlegs, juristes, filòsofs, historiadors, matemàtics, oradors, poetes, filòlegs, gramàtics, ortografistes, etimòlegs. Hi ha un sentit estètic, un sentit crític, un sentit filosòfic, que ha de penetrar totes les humanes disciplines, alçant-les del pla vulgar de coneixements més o menys perfectes a la superior visió i savoria de la cultura. L'orador perfecte, com deien Ciceró i Quintilià; el jurisconsult perfecte, com deien Finestres i Mayans; el filòsof perfecte, com diu el P. Aymerich; l'humanista perfecte, com diu el P. Gallissà, ha d'ésser un coneixedor, un gustador i un executor de tota cultura, en quant això és possible dins la nostra limitació. I això és l'humanisme clàssic, significat amb noms diferents, segons la nota més característica de cada època o de cada escola; aquest és l'humanisme de la nostra gloriosa escola setcentista.

Sentit científic. — A aquesta cultura, per ésser verament completa, només li faltava el caire de les ciències matemàtiques i naturals. Tinguem en compte que aquests estudis, que ara ocupen la part principal de l'àrea científica, aleshores tot just començaven d'organitzar-se en les nacions més avançades. Això suposat, dic que també el nostre segle XVIII va posar els primers fonaments d'aquests estudis, com ho proven tres glorioses institucions barcelonines, no tan conegudes i estudiades com demana la justícia i l'amor patriòtic.

La primera institució és la Junta de Comerç, inaugurada el dia 17 de novembre de 1760, la qual sabé agermanar molt bellament el foment dels interessos culturals amb

els materials. El primer de maig de 1769 funda l'Escola de Nàutica. El 23 de gener de 1775, l'Escola de Dibuix, de gran influència en totes les belles arts i bells oficis, i precursora de la nostra Acadèmia de Belles Arts. En 1805, les càtedres de química i taquigrafia, i altres encara, fins a dotze. De més a més, envia a l'estranger selectíssims pensionats que porten a Catalunya els avenços d'altres nacions. Ens farem càrrec de la gran influència d'aquelles escoles, presentant alguna estadística donada per la Junta l'any 1817. En aquests cinquanta anys havien sortit de l'Escola de Nàutica 600 pilots, havien passat per l'Escola de Dibuix 18.000 joves, havien anat a l'estranger 35 pensionats, entre ells l'escultor Campeny i el químic Orfila.

Les altres dues institucions científiques setcentistes són la nostra Acadèmia de Ciències, amb la seva precursora la Conferència de Física, inaugurada el 18 de gener de 1764, i el Col·legi de Cirurgia, fundat en 1760, precursor també de la nostra Acadèmia de Medicina. No varen tenir el desplegament que tots volien per l'estretor econòmica, compensada en bona part per la Junta de Comerç amb els seus abundosos cabals; però d'elles sortiren savis com Gimbernat, organitzador de la cirurgia científica a Espanya; com Salvà i Campillo, precursor en la invenció del telègraf elèctric; Martí i Franqués, autor del sistema modern en l'anàlisi de l'aire; Carbonell i Bravo, un dels primers en aplicar científicament la química a la medicina, a la farmàcia i a les arts industrials; els grans naturalistes La Gasca, Bolós i Yáñez, el geòleg Llobet i Vall-llosera (1).

Aquesta cultura científica és filla legítima d'aquella altra cultura general humanista. El seu bressol fou la càtedra de matemàtiques fundada en el Col·legi de Cordelles, el dia 18 d'agost de 1757, i el seu mestre i impulsor el gran matemàtic F. Tomàs Cerdà, de la Companyia de Jesús, de qui ja hem fet la commemoració deguda. Abans

(1) Josep Balari i Jovany, *Historia de la Real Academia de Ciencias y Artes*. Barcelona, 1895.

de sortir cap a Madrid a fundar els estudis militars d'Espanya, va desvetllar en una selecció dels seus deixebles barcelonins el desig de conèixer l'aplicació de les matemàtiques a l'experimentació natural, i ells es reuniren en la Conferència de Física. Cal fer especial menció del patrici don Antoni Desvalls i d'Ardena, marquès de Llupià, el constructor del Laberint, el qual dibuixà per si mateix les figures de les obres matemàtiques del seu mestre, i fou l'ànima de la Conferència de Física i de l'Acadèmia de Ciències mitja centúria seguida. Aquests homes en una de les primeres reunions posaren tots els seus treballs científics sota els auspicis del P. Cerdà, a qui tenien sempre obertes les portes de les seves reunions.

* * *

Donem, ara, una mirada a les institucions de la cultura setcentista.

Aquesta cultura es crea ella mateixa l'òrgan necessari per arribar a ésser nacional, és a dir, la universitat, de la qual, com del centre vital, surti la saba per vivificar tots els membres socials de la pàtria. Cervera és anomenada sovint l'Atenes borbònica: denominació injusta i llagotera, en quant vol atribuir al monarca fundador i als seus successors el mèrit cultural de la seva universitat; qualificació adequada, en quant significa que, a imatge i semblança del poble hellènic, allí es congriava el nucli primigeni de la cultura catalana. La universitat cerverina crida l'atenció d'Europa, no per les fantasies pretensioses somniades per Felip V, sinó pel valor eminent dels seus savis, i per l'humanisme integral de la seva cultura. Les veus d'admiració surten d'Alemanya, d'Holanda, d'Itàlia, de França. Europa no té un mestre superior a Finestres, ni llatinistes i hellenistes superiors als nostres jesuïtes.

Darrera la universitat vénen uns col·legis de segon ensenyament plenament informats de l'humanisme clàssic.

La Companyia de Jesús tenia a Catalunya onze d'aquests collegis, sis en tenia l'Escola Pia, en els quals es formava la màxima part de la joventut catalana. Davant de tots anava el de Cordelles, antiquíssima institució catalana que donava el to a tots els altres collegis, perquè en ell s'educava gairebé tota la nostra noblesa. I aquí és on es realitzà la gestació de la nostra cultura setcentista en mig de dificultats que podien semblar insuperables.

El segle XVII va deixar aquests collegis en un estat llastimós. L'ideal que en ells imperava era tot el contrari de l'humanisme clàssic, per més que exteriorment volguessin estrafer-lo. S'ensenyava un llatí torturat i estrofolari, un castellà inflat, una retòrica buida, una poètica conceptista. Es feien grans exercicis malabàrics d'improvisació en prosa i en vers, martiri dels enteniments infantils, i admiració imprudent i bon xic convencional dels espectadors. D'aquí ¿com es podia passar al classicisme perfecte que vingué aviat?

Avui dia una renovació d'aquesta mena no es comprendria sinó per una revolució, que és el procediment més simplista i més a l'abast de totes les intelligències. No hi fa res que els fets demostrin a cada moment l'esterilitat de les revolucions, si no és per destruir el que després no poden reedificar; una de les qualitats de les revolucions és ensenyar moltes coses a tothom, menys als revolucionaris que mai no aprenen res. En les nostres institucions culturals del segle XVIII era molt difícil que hi entrés la revolució, per més que aquella era l'hora en què arribaven de fora els primers crits de Rousseau que convidaven a formar de cap i de nou una nova humanitat, i les teories enciclopedistes tan buides com parençoses. Aleshores encara tenia prou força un altre sistema regenerador, que és la tradició.

Potser en cap element humà i social no és tan evident com en la cultura la necessitat de la tradició. Cultura és vida de l'esperit, i la vida no té generació espontània ni transformacions violentes, sinó que demana vertade-

ra paternitat. El mestre és com el pare que comunicà al fill la pròpia naturalesa, en aquest cas, la pròpia cultura. Sobretot, si es tracta de formar, no un cenacle de pocs privilegiats, sinó un poble, és encara més necessari un mestratge ben organitzat de profunda i constant influència social. Tradició no vol dir rutina ni estancament, sinó millorament progressiu, i aquest, com en la vida material, no es fa sinó assimilant contínuament aliments nous i sanitosos. Parlem d'una tradició viva, l'única que engendra deixebles vius que assegurin la propagació de la cultura; perquè una tradició morta, purament mecànica, només donaria agregats materials, no produiria vida espiritual. *Vetera novis augere*, aquesta és la fórmula de la tradició: augmentar l'antic amb les coses noves, i això per assimilació interna verament vital.

Aquella educació parençosa de les escoles del segle XVII tenia en el fons tres coses bones, que eren: l'exercici vivíssim de l'enginy, un gran esforç de treball, i una emulació noble i ben entesa. Només faltava donar a aquestes activitats espirituals una matèria apta, i tindriem una perfecta formació humana. Això feren aquelles institucions. Sense revolucions violentes, sense dispendis extraordinaris, sense declamacions pretensioses contra els antics, varen desvetllar el sentit crític en totes les disciplines, donant a quiscuna aquella savoria humana que constitueix la vertadera cultura, i així regeneraren les escoles, produint una nova generació sòlidament preparada per a tots els avenços.

Constituïda la universitat i els collegis d'educació secundària, naturalment s'anaren organitzant altres nuclis culturals, o es transformaren els antics segons els nous ideals regeneradors. La nostra Acadèmia de Bones Lletres, que havia començat éssent un pueril laboratori de versos a estil del segle XVII, es convertí en la vertadera Acadèmia catalana, prenent per ideal el conreu de la nostra llengua i de la nostra història, i començà les seves

tasques, malauradament interrompudes, amb una gran obra de metodologia històrica de don Josep de Mora, marquès de Llió, que responia perfectament al sentit crític de l'època. Ja he insinuat abans els estudis organitzats per la Junta de Comerç, i com nasqueren les Acadèmies de Ciències, de Medicina i de Belles Arts.

El monestir de Bellpuig de les Avellanes, sota el mestratge del P. Daniel Finestres, es constitueix en un centre de treball, del qual sortiren els grans arxivers i colleccionadors de documents Caresmar, Martí i Pascual, que encara no han estat aprofitats totalment pels nostres moderns investigadors. Poblet produeix la seva història. Ripoll ens dona com a darrer fruit del seu escriptori el P. Roc d'Olzinelles, que amb les seves apuntacions ens salva part d'aquell riquíssim arxiu. Els arxius catedralicis de Tarragona, Lleida, Girona i Vich organitzen els seus treballs d'història eclesiàstica, sota la direcció dels canonges Ramon Foguet, Pere Joan Finestres, Xavier Dorca i Jaume Ripoll. El bisbe de Barcelona Asenci Sales promou la publicació de l'Episcopologi de la seva església.

A falta de biblioteques públiques, comença la formació de grans biblioteques particulars. A Cervera En Josep Finestres fa la seva, que es pot dir que és la biblioteca de la Universitat. Cosa semblant fa el canceller Miquel Gonser, tornant de Roma amb tres mil volums. Josep Vega i Sentmenat és el primer recaptador dels nostres antics còdexs literaris. A Barcelona la casa Dou va reunint les millors edicions europees en la biblioteca que encara podem admirar. A Tarragona En Ramon Foguet, per mediació del P. Pou, fa venir d'Itàlia grans colleccions de llibres selectíssims. Esperem que tard o d'hora algun erudit investigador faci la gloriosa història d'aquestes nostres biblioteques setcentistes, i de la trista fi que totes gairebé han tingut.

Comença aleshores d'una manera intensiva la correspondència erudita entre els nostres savis, que és sempre

un dels fruits més saborosos de les èpoques de vertadera cultura, i per nosaltres haurà d'ésser un element molt important de la futura història literària. Fins ara ha arribat a les meves mans l'epistolari d'En Josep Finestres, importantíssim pel seu autor i pels seus principals corresponents, que són els tres Dou, i Mayans i Siscar. La copiosa correspondència d'aquest polígraf queda gairebé tota per explorar. Ramon Llàtzer de Dou, el darrer canceller de Cervera, és un altre centre epistolar de gran importància, al voltant del qual giren homes com Vega i Sentmenat, de qui, fora de les seves cartes, poca cosa podem saber, i En Foguet, que és el principal, si no l'únic, intermediari amb els jesuïtes exiliats a Itàlia. Fèlix Torres Amat és legió. La seva correspondència infinita té una vastíssima irradiació fora de casa, i dintre, ens revela els importantíssims treballs d'Olzinelles, Ripoll i altres homes humils que donaven als altres el fruit de les seves investigacions.

* * *

Ens resta encara el tercer camí per conèixer la cultura setcentista, que és el de presentar els seus homes, i aquest és encara més eficaç i més acomodat a la gençor d'aquella cultura essencialment humanista en el sentit altíssim que hem explicat. Valen més els homes que no pas els llibres que surten de les seves mans, i és més rica aquella cultura que té grans homes, que no pas la que posseeix moltes biblioteques. Finestres, que és el príncep d'aquella cultura, per cada llibre que va escriure va formar centenars d'homes, i produint aquesta selecció, fou el veritable pare de tota la cultura d'aquell segle.

Mes ara aquest home ens interessa principalment pel seu valor personal, reconegut, pels de dintre com pels de fora de casa, com el més eminent de tota la centúria. Gregori Mayans, difícilíssim en reconèixer el mèrit dels grans homes, admira en Finestres un prodigi d'humanes perfeccions. El P. Gallissà diu que, mirant el poder del seu ente-

niment i la manca de mitjans d'estudi, causa la impressió, no que aprèn les ciències, sinó que les crea de bell nou. Tant i més que el seu poder intel·lectual admira la seva riquesa i complexitat. Heus ací com la descriu un deixeble seu, després professor de dret civil a Cervera: "Sembla cosa que arriba al mateix limit darrer de la potència intel·lectual humana l'haver-se donat de tal manera a la ciència, que no aturava el seu daler sinó en la universalitat de totes: enciclopèdia per molts decantada, per ningú assolida, però completa en Finestres fins allà on semblen arribar les forces humanes... El mateix en el Dret Civil que en el Canònic, i no solament en l'Eunòmia, sinó també en la Filosofia, en la Teologia, en les Matemàtiques, en Història, en l'Arqueologia romana i d'altres nacions, i fins en la Medicina, que no sembla tenir cap lligam amb aquestes facultats. En matèria de lletres humanes, gregues i llatines, no vull entretenir-me ponderant la seva excel·lència. La seva llatinitat és castíssima; el grec no sols el sap, sinó que tant en prosa com en vers l'escriu perfectament; la Poètica i l'Oratòria les exercita amb gran glòria; és tan entès en antiguitats, que ha cercat i recercat tots els monuments que s'han descolgat a Catalunya, i té arreglat un llibre de totes les inscripcions conegudes; la Música la posseeix tan bé, que fa cançons molt estimables, i toca molt afinadament tota mena d'instruments de mà; les arts gràfiques, les del pinzell com les de gravat tipogràfic, les sap a la perfecció." Encara és cosa més admirable que les virtuts morals de Finestres superessin aquest extraordinari conjunt de perfeccions intel·lectuals.

Darrera de Josep Finestres cal recordar la seva família de set germans, tots eminents en ciències i lletres; així com els tres Dou, lligats amb ell amb amor fraternal, i veritablement germans en la cultura. Com que fóra llarg el catàleg que hauríem de fer per posar els homes principals, i alguns són ja reportats en aquest discurs, ara afegiré només els que tenen un mèrit extraordinari. El P. Codor-

niu és anomenat per Menéndez Pelayo "el Gracián del siglo XVIII". El P. Gener és el primer teòleg verament integral que pren els seus arguments de tota mena d'humans coneixements. El P. Cerdà era el primer matemàtic d'Espanya i de gran fama científica a França i Itàlia. Matemàtics eren també els PP. Campcerver i Pons, afegint-hi aquest la qualitat d'eminent canonista. El P. Pla és anomenat per Menéndez Pelayo el primer provençalista després d'En Bastero, i per Tiraboschi el més docte i profund poliglota que hi havia en terres itàliques. Del P. Gallissà deia En Finestres que era l'home de gust més refinat que havia conegut, i el cardenal Mattei el va presentar al papa Pius VII com el primer savi d'Europa. El P. Llampillas fou el gran vindicador de la literatura espanyola. El P. Joan Andrés és el primer historiador general de la literatura. El P. Masdeu, segons Menéndez Pelayo, és superior en erudició a tots els historiadors espanyols. La llista dels humanistes que, primer, com a professors, transformaren l'educació dels nostres col·legis, i després, com a escriptors, publicaren obres dignes dels segles d'August i de Pericles, fóra molt llarga; però no puc callar els noms dels PP. Pou, Aymerich, Nicolau, Larraz, Peramàs, Vila, Nuix i Pratdesaba. Una senzilla comparació entre qualsevol de les obres d'aquests autors i els discursos pronunciats els primers anys de la Universitat cerverina fóra una demostració real de la decadència siscentista i de la cultura a què havia arribat Catalunya a mitjan segle diuuitè (1).

(1) En l'arxiu de D. Faust de Dalmases acaba de sortir el manuscrit del discurs pronunciat pel P. Narcís Llobera, O. P., l'any 1718 el dia que fou posada la primera pedra de la Universitat cerverina. Hom no acaba d'admirar-se, tant de què hi hagués un professor capaç d'escriure coses tan estrafo·làries, com de què hi hagués auditoris capaços d'escoltar-les.

SEGONA PART

CAUSES DE LA CULTURA CATALANA SETCENTISTA

És hora d'entrar en la segona part del tema, que és assenyalar les causes de la nostra cultura setcentista. I abans de tot començo per dir que aquesta cultura nostra era autònoma; s'aprofitava de tots, i no era parcera de ningú. Mirant només la història externa de la Universitat certerina, hom naturalment hauria dit que era una colònia de Madrid. I realment, en la part administrativa, així era; mes en la vida íntima cultural, era una ciutat lliure i independent. Fins els jesuïtes, que tenen una vida corporativa de relacions mútues tan íntenses, van per ells i tenen una acció cultural autònoma en relació amb les altres províncies espanyoles.

La raó principal d'aquesta autonomia cultural la trobem en el valor i en el treball personal d'aquells homes. Tenien tracte directe amb la ciència, i es donaven més a la contemplació de les coses que no pas a la lectura dels llibres, de què tenien una gran penúria. Així demostraren pràcticament una gran veritat que després formulà Balmes, dient que l'ésser savi consisteix en saber coses, no en haver llegit llibres. Tenien consciència de si mateixos, i, sense gota de presumpció, no sentien necessitat de demanar a ningú que avalés llurs produccions amb la seva signatura. I aquí és bo de reparar com la pobresa, que, es pot dir, sempre acompanya el vertader savi, no solament li dóna enlairament moral, sinó també profunditat i autonomia intel·lectual.

Aquí trobarem la raó d'un fenomen que sembla irregular. Cervera, materialment filla de Felip V, espiritualment és catalana. És que el seu esperit naixia de les pròpies entranyes, no dels decrets reials, i es nodria, no de res que vingüés de fora, sinó del treball personal intens i aferrissat. Al rei li donaven honor, festes, títols pompatícs, algunes vegades adulació i tot; però l'ànima era seva. Home que treballa pel seu compte no pot ésser esclau espiritual d'un altre, i el mateix cal dir d'un poble. On hi ha una cultura vertadera, nascuda del desplegament de l'esperit, no sobreposada com un vestit de moda que es compra a fora, ha d'haver-hi autònoma i llibertat espiritual, per més cadenes materials que lliguin l'organisme exterior d'un poble.

Encara vull remarcar un altre aspecte de l'autonomia d'aquella cultura. És admirable la independència que veiem en Finestres, i en general en tota la seva escola, respecte dels polítics. Els ministres de Carles III, tot fomentant molt lloablement la prosperitat material, anaven, com ho demostraren els fets, a dominar i esclavitzar l'ànima d'Espanya amb un esperit sectari que portaven de fora. Per tal de realitzar els seus plans de captivar els homes de valor conegut, usaven totes les arts de l'atracció, de l'afalac i de la seducció, que els donava un poder humanament omnipotent. A Finestres se li esbrossaven tots els camins materialment pròspers sense que ell es dalís per cap, i el convidaven i fins el forçaven a la possessió d'honors, riqueses i poder. Mai no es deixà temptar, ni tan sols anà una sola vegada a Madrid. En canvi, Mayans, l'home a qui costava tant de reconèixer el mèrit espiritual dels altres, fora el de Finestres, anava adalerat darrera els ministres reials, queixant-se que mai no li donaven prou diners, prou honors, prou influència. No és un cas esporàdic la subjecció dels savis als poderosos del món, amb les consegüents variacions que porten els canvis de fortuna. El vedell d'or té sempre adoradors, sobre-

tot entre els sacerdots del temple de la ciència i, més desgraciadament encara, entre els sacerdots del temple de Déu. Per això és una glòria de la nostra cultura setcentista veure-la amb la santa llibertat espiritual que Déu ha donat als savis més que als altres mortals, i aquesta perfecció hem de mirar-la com filla de l'esforç personal en què va néixer i créixer, separada de totes les humanes passions.

Malgrat aquest esperit autònom, Cervera no és una universitat solitària, o una illa perduda en el mar de l'oblit. És albirada de fora, potser més que de dintre d'Espanya, per la seva pròpia llum, i els savis d'Europa cerquen la col·laboració d'En Finestres, com d'una primera autoritat. La irradiació encara és més intensa dintre Espanya. Mayans i Siscar, l'home més notable de tota la centúria, és educat al col·legi de Cordelles, i, mentre viu En Finestres, acut a ell com a un oracle. Pérez Bayer va viure a Barcelona en contacte constant amb els nostres homes i s'aprofità de les notes d'En Finestres per fer la seva edició de Nicolau Antonio. El corregidor de Cervera, arribant de Madrid, deia a Finestres que allí era més conegut que a Catalunya, i que se'n feien llengües amb immenses lloances Iriarte, Montiano, Velàzquez, Campomanes i altres erudits. Roda, Pérez Bayer, Flórez fan el seu viatge a Cervera només per visitar En Finestres. El P. Aymerich, fet canceller de la universitat de Gandia, porta allà la cultura catalana i posa en relació els jesuïtes valencians amb els nostres homes. Sobretot vingué després, no ja la irradiació, sinó la invasió de la nostra cultura a Itàlia portada pels jesuïtes exiliats, els quals produïren allà com un segon renaixement en tota mena d'estudis, fins en aquells de què els italians es gloriejaven com de cosa pròpia i exclusiva, els de l'humanisme clàssic.

* * *

Assentada la personalitat pròpia de la nostra cultura setcentista, podem ja investigar les seves causes.

La nostra cultura setcentista és filla únicament de la societat. Aquest és un fet de gran importància, contrari absolutament a les preocupacions dels nostres dies.

Ara es creu, i es diu com un dogma de fe, que la cultura ha de crear-la l'Estat: ell ha de tenir un pressupost de despeses cada dia més important per instruir i educar tots els ciutadans; ell ha de construir els edificis escolars; ell ha de tenir un exèrcit de professors escampats per tota la nació; ell ha de donar les lleis i reglaments de la instrucció pública, estancant la cultura en els seus establiments, com una matèria essencial i delicadíssima que només la seva suprema saviesa pot administrar; ell, finalment, ha de treure els ciutadans de la família o dels centres que espontàniament es crea la societat, i els ha de dur, de grat o per força, a instruir-se i educar-se en les escoles oficials. No és aquesta, ben mirat, l'avinentsa d'escatir quins són els drets i les obligacions respectives de la societat i de l'Estat en matèria de cultura.

El meu fi és presentar un fet més poderós que totes les cavil·lacions estatistes: el de la nostra cultura setcentista creada per les forces socials, no solament sense l'auxili de l'Estat, sinó contra les seves intrusions. El que féu l'Estat fou matar-la.

Mirant les coses superficialment, podria semblar que Felip V, fundador de la universitat ceriverina, és també el pare d'aquella cultura, ja que per un acte de cesarisme matà totes les universitats catalanes, filles de la vida social, i fundà la universitat única, obra de l'Estat. Mes, si mirem pregonament la realitat, trobarem que el rei res no va fer en l'obra espiritual de la cultura, i que tot absolutament fou degut a les forces vitals de la societat.

Pedagògicament hauria estat un encert el pensament de crear un centre científic viu i poderós en substitució d'aquells nuclis migrats que en cada ciutat entretenien sense profit l'estudiantina de Catalunya; però l'encert seria a condició que hi hagués qui infongués en aquell centre la vertadera vida cultural. I això era el que no podia

fer Felip V, ni cap dels seus ministres, amb el procediment que varen seguir. Ells es pensaven que manant fer un edifici de pedra picada que espantés el món (baldament ho fessin confiscant els béns d'altri), ja tenien la universitat, ja tenien una nova cultura. Presumpció ridícula. Aquell decret militar, no solament no podia infondre en la universitat l'esperit que havia de donar-li la vida, sinó que ni tan sols podia improvisar els seus elements materials. El rei, tot esperant les llargues anyades que foren necessàries per alçar el nou edifici, s'hauria trobat sense local, sense professors i sense deixebles, si no hi haguessin hagut els ordes religiosos. Cap home de mèrit no volia anar a Cervera amb un sou irrisori, que moltes vegades no es pagava, per a morir-se de misèria espiritual i material. Fou necessari portar-hi religiosos de les antigues institucions culturals, avesats a la pobresa, per inaugurar la universitat amb un professorat passador, i a poc a poc va reunir-se allí el bo i millor de cada col·legi, per donar vida natural a aquell organisme artificial. També hi anaren homes seculars selectíssims, que foren glòria de la universitat, com els germans Finestres, els Dou, els Queralt, En Gonser, En Dorca, En Rialp; però tots ells eren joves de la primera volada que sortien dels col·legis dels jesuïtes, i feien el sacrifici d'exiliar-se a Cervera per l'exhortació eficaç dels seus mestres i pel fervor literari que aquests els havien comunicat. Cervera, doncs, no era sinó la continuació i perfecció de les institucions naturals de la societat. La seva carcassa exterior: parets, lloc, decrets oficials, eren fills de la dictadura docent del monarca; mes el seu esperit venia de la tradició i era la cosa més pura de la societat. Sense aquest esperit, la universitat cerquerina hauria estat un gastament que no hauria arribat a la vida. Amb aquest esperit, ella, com les institucions que encarnen la vida social, sobretot la vida espiritual, fou poderosa fins per contrarestar les toxines adverses. Les institucions socials només se les domina arrencant-les de soca i arrel; elles, però, es prenen la no-

ble venjança de tornar a rebrotar, de vegades, més esplèndidament.

* * *

Al costat del principi vital encarnat en les institucions tradicionals, va obrar un altre element tant o més important, que és el valor i l'esforç personal d'alguns homes selectíssims. Aquest és el factor principal de la nostra cultura setcentista, i un punt de consideració actualíssim dins l'ambient estatista dels nostres dies. Els homes directors d'aquella centúria, sense cap auxili oficial, gairebé sense els elements més indispensables, lluitant amb el pes mort de la falsa cultura que venia del segle XVII, i sense comunicació amb altres centres culturals de dins ni de fora d'Espanya, només revifant amb totes les seves forces l'esperit que covava sota les cendres de la tradició, creen l'ambient literari i científic més perfecte que ha tingut Catalunya després de l'Edat Mitjana. Eren homes de qualitats excepcionals, i posaven en la feina tota la seva ànima. No esperaven res de ningú, sinó de Déu i d'ells mateixos, però treballaven amb tant d'entusiasme com si tinguessin a la seva mà totes les coses.

Però no totes les estrelles tenen la mateixa claredat, i el segle XVIII se'ns presenta com un sistema sidereal que té com a centre un sol de primera magnitud que tot ho governa: aquest és Josep Finestres. Home de qualitats culturals i morals extraordinàries, i emprant el sistema del *labor omnia vincit improbus*, més que llibres produeix mestres, i aquests mestres els informa tots d'un esperit que s'infiltra en aquelles institucions culturals tan aperduades del segle anterior. Ell és el vertader creador de la universitat cerverina, i el renovador i propulsor magnífic de tota la nostra cultura setcentista.

L'haver estat necessari descobrir a la nostra edat aquest home extraordinari i la seva escola, prova fins a quin punt hem perdut la consciència de la vertadera

Catalunya, per entretenir-nos com infants ajogassats en fer, com diu Torras i Bages; una Catalunya de paper.

Més que el valor personal d'aquests homes, que no és fill de la nostra voluntat, crec educador aturar-nos a contemplar l'esforç heroic que esmerçaren en la seva obra, perquè aquest depèn sempre del nostre franc voler. Fan l'efecte de colonitzadors que volen crear la vida en el desert, o de navegants que van a la conquesta d'un nou món, guiats per un ideal que resisteix a totes les dificultats. Cada llibre que produeixen, cada acte acadèmic, sobretot, cada nou adepte de l'escola renovadora, el miren com un triomf de tots. Els pocs llibres que tenen, de vegades traient-se'ls de les queixalades de la boca; donen un rendiment insospitat, i procuren ésser ells mateixos la seva biblioteca. Finestres és mirat com la biblioteca de tots.

La demostració més evident de l'heroic treball personal d'aquells homes la donarem en la tercera part que anem a començar, dient el que van fer els jesuïtes exiliats de la pàtria. Quedi, però, ben assentat el gran principi de biologia cultural, de què la societat és la vertadera mare natural de les grans institucions necessàries per a la seva vida espiritual; i quedi també ben assentat que la nostra cultura setcentista és una demostració pràctica i viva d'aquest principi negat o desconegut per l'estatisme. La trista història de la mort d'aquesta mateixa cultura que anem a ressenyar en serà la contrademostració.

TERCERA PART

MORT DE LA CULTURA CATALANA SETCENTISTA

El tercer punt del meu tema és la mort de la cultura setcentista. Fet importantíssim, no solament perquè la mort de la cultura d'un poble és sempre cosa espiritualment més tràgica que la mort d'unes llibertats polítiques, sinó particularment en el cas nostre, perquè tractem de la cultura que havia d'ésser la mare del nostre renaixement literari. No és pas tot u per al fill que ha de néixer, que la seva mare sigui un ésser sa i robust o bé una naturalesa raquítica, malaltissa, malalta i tot. El dia que algú intenti historiar el nostre renaixement des del punt de vista de la cultura integral (i jo crec que és cosa urgent fer aquest estudi), el punt que ara he de tractar tindrà una enorme transcendència. Figureu-vos què hauria pogut ésser el nostre renaixement infantat en la plenitud d'aquella cultura clàssica, i compareu-lo amb el que fou i és encara.

La nostra cultura setcentista no mor per decadència i descomposició interna, com solen morir naturalment les cultures, sinó de mort violenta. Aquesta és una altra glòria seva, i és també un punt de vista interessant pel qui hagi de fer l'estudi del nostre renaixement amb l'amplitud i profunditat que suara indicava. Tres són els cops mortals: l'expulsió dels jesuïtes, l'any 1767; la guerra de la Independència, en el primer decenni del segle XIX, i les guerres civils constitucionalistes, que acaban en l'any 1839.

Els dos punts darrers són de fàcil explicació. Són la repetició de les causes externes que donaren un començament del segle XVIII culturalment tan trist com hem dit. La Fuente ja ha historiat ràpidament la trista mort de les universitats espanyoles en la primera meitat del segle XIX. Deixem, doncs, aquests dos punts, i anem al primer.

Amb la mateixa crueltat i amb la mateixa inconsciència que Felip V matà les universitats catalanes l'any 1717, per crear la de Cervera, cinquanta anys després el seu fill Carles III mata espiritualment aquesta universitat única i gairebé tots els col·legis on la nostra joventut es preparava per als estudis superiors. Per aquell decret de 1767 en un sol dia són llançats a l'exili milers de professionals de la cultura, i entre ells la màxima part dels mestres de l'ensenyament secundari. A Catalunya aquell dia 11 d'abril es tancaren onze col·legis de la Companyia de Jesús, i la Universitat de Cervera, que, pel testimoni dels mateixos enemics, era essencialment jesuítica, rebé una ferida mortal. Així en un instant es tancaren els principals laboratoris de la cultura setcentista. Cervera durà encara cinquanta anys, mitja centúria d'agonia, que féu ressaltar més la mitja centúria gloriosa que havia precedit.

El decret de Carles III fou tan cruelment, per no dir tan estúpidament, draconiana, que no es permeté a aquells homes dur-se'n a l'exili ni un llibre, ni tan sols un full de paper dels seus escrits. És veritat que algú va saber-se ben aprofitar d'aquells manuscrits requisats, per vestir-se pomposament amb plomes d'altri; però, demés que això és un nou crim cultural, perquè és robar el patrimoni més propi, que són els fruits espirituals de la intel·ligència humana, tots compreneu que les apuntacions íntimes d'un savi són fills acabats d'engendrar, que només són viables en les entranyes de la pròpia mare. Allí foren tots cruelment estrangulats, abans de néixer.

Fem una petita excursió mental, acompanyant aquests treballadors heroics arrencats de la seva gloriosa feina, millor dit, acompanyant i acomiadant la nostra cultura setcentista, que, foragitada de la pàtria, emigra, com la cultura hellènica expulsada de Bizanci, per anar a donar el seu esplet més ric i generós en les sortoses terres italianes. Prendrem bon guia per aquesta excursió, i serà el P. Blai Larraz, el director dels estudis humanistes de Cervera, a qui tocà la trista glòria d'ésser el darrer provincial dels nostres jesuïtes. Privat de tot instrument d'estudi en el primer exili de l'illa de Còrsega, començà una crònica llatina d'aquella tràgica epopeia amb ploma tan àtica i tan llatina com la que escriví els Comentaris de Cèsar. Aquesta obra mestra, com tantes altres d'aquells gloriosos exiliats, ha quedat inèdita en els pres tatges dels arxius (1).

El dia primer de maig de 1767, tot just passada la mitja nit, sortia del port de Salou l'expedició marítima de l'almirall Barceló, darrera glòria catalana de la marina de guerra, expatriant com a criminals uns cinc-cents jesuïtes catalans. Tant a l'empresonament en les seves respectives cases, com a la conducció fins a Tarragona i després fins al port de Salou, com al viatge marítim, va voler el rei o els seus ministres que s'hi donés una gran ostentació de força militar. Anava davant la nau de guerra *L'Audaç*, que era la capitana; seguien tretze naus mercants requisades en la costa ca-

(1) Privat jo ara de treballar en ells, encara he pogut explorar-la gràcies a la generositat del patrici D. Faust de Dalmases, que en el seu ric arxiu de Cervera en conserva una còpia manuscrita. El títol del llibre és el següent: *De rebus Sociorum Provinciae Aragoniae Societatis Iesu ab indicto ipsis ex Hispania exilio usque ad Societatis abolitionem Commentarii tres*. El primer llibre agafa des del moment en què és intimat als jesuïtes el decret d'expulsió fins que són desembarcats en el port de Bonifaci, en l'illa de Còrsega. El segon arriba fins a l'entrada dels jesuïtes a la ciutat de Ferrara. El tercer conta la vida dels jesuïtes en aquesta ciutat fins a l'extinció de la Companyia.

talana (1), en les quals els jesuïtes anaven incòmodament apilotats com si fossin mercaderies; i seguien altres dues naus de guerra, *El Corb* i *El Català*, que formaven la rerassaga. Aquella expedició que semblava que havia de durar pocs dies, els justos per arribar a les costes d'Itàlia, on els enviava Carles III sense consultar abans els governs d'aquella península, com si ell fos l'amo del món, va durar quatre llargues mesades, donant lloc a una tragèdia dolorosa. Cap estat no volia ajupir-se a l'arbitrarietat del rei, i els pobres exiliats eren llançats d'ací i d'allà pels homes i per les tempestats, rodant per la Mediterrània sense trobar una terra hospitalària, i privats de tornar a la pàtria, fins que, finalment, són llançats al port de Bonifaci, en l'illa de Còrsega, i deixats en un estat tant o més miserable que el que tenien en les naus. El mateix almirall Barceló, contemplant aquell espectacle, va dir públicament amb llàgrimes als ulls, abans de tornar-se'n a Espanya el dia 4 de setembre, que ell feia allò per força i perquè no veia camí per poder fer una altra cosa. L'espectacle era el següent.

Ni un n'hi havia, o en tot cas era cosa raríssima de trobar, que tingués habitació per a ell sol, ni que fos miserable i estreta. Es posaven a cada peça quatre, sis, set llits, tants com n'hi cabien, i altres tants homes hi eren encabits; i això en cases pobríssimes, brutes i ocupades per altra gent, grans i petits. I aquestes encara eren habitacions reservades als vells; perquè els joves dedicats als estudis eren apilotats en unes capelles tancades al

(1) He pogut trobar el llibre d'una d'aquestes embarcacions. Era de Sitges. El seu patró es deia Magí Vidal, i el vaixell portava el nom de la Puríssima Concepció. Aquest bon mariner, conegut per la dissort dels jesuïtes i per la pròpia dissort d'haver d'ésser l'instrument forçat del seu exili, es desfeia en proves d'afecte. Quan fou l'hora de deixar-los en el port de Bonifaci, el jesuïta que feia de superior dels qui anaven en aquesta nau donà les gràcies al patró per les seves atencions, i no tenint res amb què manifestar la seva gratitud, li lliurà l'únic objecte que li quedava, que era el seu Sant Crist. La família descendent d'aquell piadós mariner conserva encara amb gran veneració aquella sagrada relíquia, i, en l'actual dissolució de la Companyia, l'ha donada com dolcíssim company de l'exili al qui feia de superior dels jesuïtes llançats al carrer.

culte, de manera que els llits i les caixes ocupaven tota l'àrea del paviment sense quedar lloc per a seure ni per a menjar.

El cronista recorda eruditament l'epigrama atribuït a Sèneca, exiliat a Còrsega mil set-cent anys abans, en el qual conta la desolació d'aquella terra miserable. En ella, diu, no hi ha sinó l'exili i l'exiliat. No hi ha fruits a la tardor, no hi ha foc a l'hivern, no hi ha esclat en la primavera, no hi ha blats a l'estiu. No hi ha herba, no hi ha pa, no hi ha una font per beure. No gosà dir, afegeix el cronista, que no hi ha vent, perquè el vent de Còrsega hauria protestat de la mentida xiulant furiosament a les orelles del poeta. El vent de ponent bufa sovint amb tal violència, que els arbres creixen inclinats cap a llevant, i les cases tremolen i cauen i tot com en els terratrèmols (1).

Però la més gran misèria dels jesuïtes era que "tot aquell selectíssim exèrcit de joves, amb els seus capitans davant, ple d'esperit generós i desitjós de llançar-se a alguna noble empresa cultural, havia de quedar-se dins les trinxeres perquè l'havien espoliat de tots els seus instruments de treball i el deixaven desarmat. No era possible en aquell poble substituir els seus escrits (vol dir els apuntaments que es donaven com a text de classe) per llibres buscats i adquirits d'ací i d'allà. A Bonifaci era més fàcil trobar homes lletrats que no pas llibres. Allí no hi havia ni un sol llibreter, ni una biblioteca. Un llibre era la cosa més difícil de trobar: s'havia de buscar fora del poble, fora de l'illa, a l'altra banda del mar i ben lluny" (2).

En mig de tanta desolació espiritual i material, esclatà heroicament amb tota la seva força aquell esperit de treball personal que havia donat vida a la ciutat de Cervera, i, en circumstàncies infinitament més difícils, com per miracle, va crear del no-res una nova universitat en la roca

(1) Larraz, II, n. 21.

(2) Larraz, II, n. 16.

pelada d'una illa. Escoltem el cronista que ens diu com van reprendre els cursos interromputs per l'exili: "Al moment van posar les mans a l'obra amb gran diligència, amb tal afany d'aprendre i amb tal intensitat de treball en els deïxebles, que abans de dos mesos, havent passat pel severíssim examen acostumat, es va veure que en aquell curs havien avançat no menys certament, potser més i tot, que si l'haguessin passat tot sencer tranquil·lament en la pàtria." Als exercicis ordinaris van afegir-ne d'extraordinaris, amb actes científics i literaris on eren premiats els millors treballs, i els premis eren llibres, que amb la seva influència i amb els diners de la seva família havia pogut fer venir el P. Pignatelli. Els guanyadors diu que es creien tan sortosos com els atletes que triomfaven en els Jocs Olímpics (1).

Això feien els joves estudiants; però no era inferior el treball fervorós dels homes ja consumats en els estudis, molts en provecta senectut. D'ells diu el cronista: "Va envair-los també un gran fervor literari. Com si abans el seu esperit hagués donat només una mirada fugissera a la saviesa, però ara contemplessin a ulls oberts la seva gentilíssima pulcritud, varen inflamar-se en un admirable enamorament. En conseqüència, havent gastat del seu tenuíssim peculí tot el que pogueren en comprar llibres, demés dels que havien vingut de Roma, que el P. Provincial va distribuir per les cases, quiscun va aplicar la seva afecció i ingeni a un ram de cultura. I per fer-ho amb més constància i amb major fruit, espontàniament s'agermanaren en moltes associacions literàries, en cada una de les quals es conreava i fomentava un particular gènere d'estudis: de Sagrada Escriptura, de teologia dogmàtica, de moral, de física, de matemàtiques, de grec, d'hebreu, d'història; i havien llogat una certa casa, a la qual tots podien anar lliurement com a una acadèmia, i tenir allí les seves reunions tots els qui no podien o no volien tenir-les a casa. Bullia l'activitat,

(1) Larraz, II, n. 20.

i la població de Bonifaci semblava com si sobtadament s'hagués convertit en un altre Cariath-Sefer o en una petita Atenes. Pertot se sentien conversacions erudites, no solament dins les cases i en els carrers, sinó també pels camps i pels boscos, pels torrents i per les muntanyes, per tot arreu on els jesuïtes anaven a passejar" (1).

Aquesta vida va durar un any, o sigui, fins al mes d'octubre de 1768, en què tots foren portats a Ferrara. Aquí no hi hagué la intervenció de cap oficial del rei per a col·locar-los, sinó que foren enterament abandonats al seu albir, esclavitzat per la penúria. S'encabiren com varen poder, amb l'intent de viure sempre plegats un nombre suficient per fer vida religiosa i literària; per al qual fi improvisaren un sistema d'embans fets de pals drets i teles enguixades, amb els quals en poca estona feien d'una peça tota una casa. "De tal manera omplien de celles tots els espais, amb entrades i passadissos complicats i estretíssims, que el qui entrava allí per primera vegada creia ficar-se en un laberint, i no era fàcil que trobés la sortida." Així ho afirma el cronista (2).

Aquí a Ferrara les coses literàries van prendre un notable increment, sobretot va donar-se una nova i més eficaç organització al treball dels homes ja formats, obligats per les circumstàncies a no poder tenir altre ministeri que el d'estudiar més i escriure llibres. Va constituir-se una universal associació d'escriptors, que, aprofitant les biblioteques públiques i particulars de Ferrara, particularment la riquíssima del patrici Andreu Baroti, que la posà tota a disposició dels jesuïtes catalans, es donessin a la composició de llibres. El dia que es va inaugurar aquesta mena d'universitat d'escriptors, un Pare de gran cultura tingué una oració llatina en la qual recollí els exemples més eminents d'homes que, exiliats de la seva pàtria, i per aquesta causa lliurats totalment al

(1) Larraz, II, n. 21.

(2) Larraz, III, n. 4.

conreu de les ciències i de les lletres, havien convertit l'exili en glòria cultural.

Les escoles filosòfiques i teològiques tenien els seus actes públics amb major intensitat que a Espanya, perquè l'emulació desvetllada en el contacte amb els italians enardia els esperits. Nota el cronista el diferent to que tenien els mestres de Ferrara convidats a prendre part en les controvèrsies: tenien un argüir més reposat, més acadèmic; mentre que els nostres eren guerrers que assaltaven les posicions enemigues, i mai o rares vegades deixaven les armes dialèctiques per entretenir-se en colloquis socràtics. En cinc anys que foren a Ferrara tingueren 34 actes públics de tota la filosofia i teologia, quiscun dels quals durava tot un dia. Els estudis literaris sí que s'acomodaren més a l'aire acadèmic dels italians; però sorprengué molt a aquests aquella pura llatinitat que ells creien patrimoni exclusiu de la seva terra, la perfecció amb què veien conreada la llengua grega, i fins l'elegància amb què escrivien l'italià.

Fa notar el cronista les penes gravíssimes entre les quals aquells homes heroics havien de treballar; no sols les materials d'una penúria extremada, sinó també les morals que semblava que havien d'atuir els esperits. No n'hi havia prou de l'exili verificat ja en totes les nacions llatines i en les seves colònies; sinó que les corts borbòniques emprenien un atac mancomunat contra la vida de la universal Companyia, enviant a Roma els seus ministres més diabòlics per arrencar del Papa el decret d'extinció.

La persecució prenia, no solament l'aire d'una tempesta imposant que amenaçava engolir-ho tot, sinó també el caràcter de vexació cruelment minuciosa. La miserable pensió assignada pel rei era retardada, pagada a petites quantitats, i acompanyada d'infinites formulismes mortificants. Per exemple, havien de subscriure tots cada vegada un rebut en què se'ls feia gloriar, com d'un títol honorífic, d'ésser exiliats d'Espanya; en canvi, no se'ls

permetia dir que eren de la Companyia de Jesús. Ells, per conservar la memòria de la pàtria, anomenaven amb el nom d'alguna ciutat el carrer on vivien els del col·legi corresponent, com és ara, carrer de Barcelona, carrer de València, carrer de Saragossa; i deien graciosament que amb una hora visitaven Barcelona, València i Saragossa. Això fou prohibit com un crim, i fou necessari posar noms nous a la Província i a les antigues cases.

Contemplant aquest exèrcit de savis treballant tan aferrissadament, exiliats de la pàtria, pobres, vexats amb tota mena de tribulacions, sense cap esperança humana, comprendrem dues coses: primera, com realment eren capaços d'haver creat en cinquanta anys la nostra cultura de la primera mitja centúria divuitena; segona, on haurien portat aquesta mateixa cultura si haguessin pogut conrear-la en la pàtria en les circumstàncies normals. El P. Larraz, composant la seva crònica, en mig de tantes tristeses, un moment se sent il·luminat pel judici que els vinents formaran del gloriós treball seu i dels seus germans. "Temps vindrà, escriu, en què els escriptors podran afegir als grans exemples de l'antiguitat la nova gesta dels jesuïtes espanyols, els quals, exiliats de la pàtria, avorrint una estèril ociositat, i no abellint-se a deixar caure l'esperit en una covarda tristesa indigna d'ells, es venjaren gloriósament de llur desgràcia i de la injúria que se'ls feia, conreant les lletres, aprenent noves ciències i alçant monuments dignes del seu ingeni" (1).

El fruit d'aquesta noble venjança, afegeix el cronista, no és ell qui l'ha d'historiar, sinó la pública fama. Ell només vol donar com un indici del que s'havia fet després dels cinc anys que els jesuïtes catalans estigueren reunits a Ferrara, i és el gran nombre d'obres acabades que, quan fou decretada la total extinció de la Companyia de Jesús l'any 1773, es trobaren en la secció corresponent de la cúria generalícia, esperant la censura de l'orde per és-

(1) Larraz, III, n. 14.

ser donades a la impremta. El secretari del Provincial, P. Joan Antoni Arnal, diu que només el primer any d'ésser a Ferrara ja s'havia donat l'*imprimatur* a quaranta llibres. El P. Gustà cataloga 131 escriptors. Si voleu noms d'autors i títols d'obres perfectament inventariades consulteu els cinc volums monumentals que el president de la nostra Acadèmia D. Eduard Toda ens ha donat, adicionats encara amb la memorable conferència de l'any passat (1). I els llibres no donen sinó un aspecte de l'activitat cultural d'aquells homes. Varen dirigir algunes de les principals biblioteques públiques, i Napoleó intentà portar-se'n a París el P. Gallissà per organitzar la seva. Eren sollicitats com a professors en els seminaris, i com a educadors en les famílies patrícies: així el P. Pou obrí classe d'humanitats a Roma en el palau del cardenal Despuig, i amb ell va tornar a Mallorca carregat amb la col·lecció d'obres artístiques que hem vist dispersada i venuda en els nostres dies.

* * *

Tornem a Catalunya. Els deixebles d'En Finestres, i el mateix mestre ja septuagenari, quedaren esmaperduts amb aquell cop de tempesta que s'emportà mars enllà la major i millor part de l'escola, i vivien més atents al que feien els seus companys d'Itàlia, que no pas a salvar el poc que aquí havia restat. Veuen la joventut com un ramat que s'esgarria i torna a la vida salvatge. Cervera, sense deixebles ben preparats, i amb mestres sense ideal i

(1) *Bibliografia Espanyola d'Itàlia dels orígens de la Imprempta fins a l'any 1900*, per Eduard Toda y Güell. Castell de Sant Miquel d'Escornalbou. MCMXXVII-MCMXXXI. Com que la bibliografia impresa sobre aquest punt importantíssim és molt curta, la indicarem aquí. Hi ha primerament les obres generals: Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Uriarte. *Catálogo razonado de obras anónimas y seudónimas de autores de la Compañía de Jesús*. Com estudis particulars (deixant les al·lusions rapidíssimes de Menéndez Pelayo en diverses obres seves), hi ha: Cian, *L'immigrazione dei Gesuiti spagnuoli Letterati in Italia*, Turín, 1895; i Gallerani, S. J., *Dei Gesuiti Proscritti dalla Spagna mostratisi letterati in Italia*, Roma, 1896. Aquest darrer treball és una col·lecció d'articles publicats en *La Civiltà Cattolica*, els quals foren traduïts al castellà i ampliats en el llibre *Jesuitas expulsos de España literatos en Italia*, Salamanca, 1897.

senſe esperança, comença una llarga agonia que En Finestres i En Dou van constatant en el seu epistolari. Ja no surt de les seves classes cap home de valor eminent; els antics es reclouen a casa seva i es desfà la solidaritat cultural.

Comença aleshores una època curiosíssima que podríem anomenar associació d'exploració cultural. Quedaven els papers confiscats als jesuïtes, i allí hi havia matèria abundosa que podia apropiar-se el qui tingués prou influència política per acaparar-los, i prou habilitat i sang freda per vendre'ls com cosa pròpia. Quedaven també alguns homes eminents fills de l'antiga escola, que treballaven en el seu recó en mig de grans dificultats polítiques i materials, conseqüència del nou sistema de govern: aquests homes també podrien ésser explotats pel qui pogués oferir influència i diners del comú. Només calia reunir-se uns quants homes intrèpids, que oferissin als governs solucionar les dificultats eclesiàstiques a barates de trobar obertes totes les portes dels arxius més secrets, i obert també el camí per a tota mena de càrrecs ben retribuïts. És clar que per això calia tenir una consciència molt elàstica, i un enteniment habilitós amb moltes portes per entrar i sortir de casa. Aquests homes es trobaren, es varen ben avenir, i fou constituïda de fet l'associació d'exploració cultural.

A casa nostra tingué els seus representants ben significats. Homes aduldors de tots els governs, baldament fossin tan oposats com un rei nacional i un invasor estranger, un monarca absolut i una assemblea constitucional; capellans i bisbes girats d'esquena a Roma i de cara a Port-Royal, que volien dissimular les fallences de doctrina amb una amplitud d'esperit polític; ocuparen posicions molt estratègiques per capturar llibres i manuscrits, per atreure's la col·laboració de treballadors abnegats o d'esperits dèbils que necessitaven practicar el *do ut des*.

Ara gran part de la feina històrica i crítica ha de consistir en descobrir aquests homes amagats sota condecoracions, hàbits, ínfulas de totes menes; seguir el laberint de les seves fosques actuacions; veure on posen les mans i què s'emporten; examinar què hi ha en els seus fruits culturals que s'hagi collit en l'hort d'un altre. La tasca és començada tot just, i ja s'han aclarit misteris com el de la versió de la Bíblia publicada per Torres Amat. Els documents oficials no donen sempre la veritat real. Per sorprendre-la és un camí molt segur la correspondència privada d'aquells prohoms ells amb ells, aclarida per la interpretació dels pseudònims de què està empedrada. La Biblioteca Balmes té començada una col·lecció de volums on seran publicats alguns d'aquests importantíssims epistolaris (1).

Quan vingueren les altres dues tempestats que acabaren d'ensorrar l'antiga cultura: la guerra de la Independència i les lluites constitucionals, ja no restaven sinó dues de les columnes mestres de Cervera, que eren En Josep Vega i Sentmenat i el canceller Ramon Llätzer de Dou. Tots dos semblaven allargar la seva vellesa sostinguts per l'esperança de la tornada dels exiliats d'Itàlia per començar l'edifici enrunat. En Vega guardava aquella seva biblioteca preciosa i misteriosa per donar-la al primer col·legi restaurat de la Companyia de Jesús, mentre En Dou enviava instàncies demanant aquesta restauració. Ja no quedaven sinó poques relíquies d'aquells homes heroics: en els quaranta anys que durà l'extinció i l'exili, havien mort gairebé tots. Un P. Gallissà pot tornar a Vich el temps just per fundar aquella Biblioteca Episcopal i escriure la Vida de Finestres; uns anys després vénen els PP. Masdeu i Prats, que En Torres Amat intenta fer entrar en la nostra Acadèmia de Bones Lletres. Tots semblaren venir no pas per viure, sinó per morir.

Com en una casa en què han mort els pares, tota l'es-

(1) *Documents per la història cultural de Catalunya en el segle XVIII*, vol. I.

perança de Catalunya estava en les joventuts que feren irrupció en la vida pública l'any 1835. Cervera feia els darrers badalls, però encara donava deixebles que valien més que els seus mestres, tals com En Martí d'Eixalà, En Xavier Llorens, En Joaquim Roca i Cornet, En Pròsper de Bofarull, En Manuel Cabanyes, En Manuel Milà i Fontanals, En Jaume Balmes. Són les avançades del nostre renaixement. En ells hi ha, no la plenitud d'aquell esperit setcentista, però sí unes relíquies que els fan superiors a tots els que han vingut després. Balmes és el qui en rebé una major infusió, pel seu treball personal més que pel mestratge d'altri, i el qui tingué una visió més clara i conscient de la nova època que començava. Desgraciadament no tingué més que una ràpida fulguració en el cel de Catalunya. ¡Oh si hagués pogut infondre el seu pensament a la llengua que tornava a deslligar-se! Ell hauria estat el Finestres del segle XIX.

EPÍLEG

He de posar fi a aquest discurs, ja massa llarg, i ho faré recollint un pensament, que em sembla derivar-se com una conclusió de l'estudi de la cultura setcentista, i és de conveniència general per tots els estimadors de l'estudi, però molt particularment acomodada a la vida acadèmica que tots nosaltres professem.

La conclusió és aquesta: una cultura no té assegurada la seva vida normal, mentre no arriba a encarnar-se i desenrotllar-se lliurement en institucions socials.

Els qui podríem anomenar franc-treballadors, que van a la seva sense organitzar-se en una força normal, poden ésser bons desvetlladors d'energies, però mai no són el ritme cultural de la societat.

Tampoc poden ser-ho els Mecenes providencials, que surten aïlladament de la mateixa manera que els genis solitaris, si no és tan poderosa la seva acció que arribin a crear institucions robustes i permanents.

Tampoc és l'Estat qui pot donar el ritme vital de la cultura. La lliçó que ens dóna el segle XVIII, no gaire diferent de les lliçons que hem après per experiència personal ben dolorosa, diu que la política té instints destructors que difícilment sap dominar, i que més sap d'exploació que de verdadera acció cultural. Quan ha posat el seu concurs — que de vegades és necessari — en una institució de cultura, el més prudent és treure-li de les mans i posar-la en els organismes naturals de la societat.

Aquests organismes espontanis — d'aquesta mena són les nostres Acadèmies — que agermanen i coordinen els treballadors intel·lectuals, són els qui asseguren — dintre sempre de les humanes imperfeccions — la vida normal de la cultura.

Acabo de recordar les humanes imperfeccions, i el vèncer-les, ja que no és possible eliminar-les totes, ha d'ésser la tasca que cada dia acompleixin els vertaders intel·lectuals. I en aquest punt, la tragèdia cultural setcentista ens dona una lliçó exemplar i heroica.

Trobem humanistes com el degà d'Alacant, Manuel Martí, que, perquè no se senten compresos, es venen la seva biblioteca i es claven a dormir; i savis com En Mayans, que es volen morir perquè el govern detura injustament la publicació d'un llibre. Aquests homes, per il·lustrats que siguin, espiritualment no viuen gaire més amunt que els qui treballen de cap a terra. En canvi, trobem l'exemple confortant de centenars i milers d'homes d'estudi que, espoliats violentament dels fruits literaris de tota la vida, foragitats d'una pàtria que havien alçat al nivell dels grans pobles, privats dels mitjans de viure com persones honestes, i més encara de tots els instruments culturals, llançats, finalment, a les roques d'una illa, segueixen els seus estudis amb una serenor impertorbable, i esperen tranquil·lament la mateixa mort. Aquests homes han pujat a una regió més enllà de la cultura i de la incultura, més enllà de les justícies i de les injustícies humanes. Aquesta alta regió serena, lluminosa i ferma, ben a prop de Déu, just estimador dels homes i de les seves obres, bones i dolentes, ens convida a tots, i sobretot convida els homes d'estudi, que senten més vivament que els altres les punyides d'aquesta terra baixa, i senten també més altes aspiracions i necessitats espirituals.

Prenc aquest pensament de l'exemple gloriós d'aquells nostres creadors de la cultura setcentista. Escoltem per darrera vegada el cronista de la seva tràgica epopeia. "Els jesuïtes, diu, encara que vexats amb tantes molès-

ties, posant tota la seva esperança, per una part en la bondat de la seva causa, per altra, i d'una manera més principal, en la protecció evidentíssima de Déu, que regna en el cel i veu el cor dels homes de la terra, de cap manera no es deixaren atuir, i conservaren, no sense admiració dels mortals, aquella generosa magnanimitat, sense deixar ni un dels exercicis literaris que s'havien proposat, per més que cada dia es congruessin damunt seu noves tempestes" (1). Mentre hi hagi savis que pensin, parlin i obrin d'aquesta manera, per devastacions culturals que vinguin, la cultura serà immortal.

(1) Larraz, III, n. 17.

